

UNET TAITEELLISESSA LUOMISTYÖSSÄ

Eeva Lehtovuori

(Artikkeli pohjautuu Villa Kiven "Luovuus-Unet-Runous"- luovan kirjoittamisen kurssilla 6.2.2005 pidettyyn alustukseen.)

Unet ovat luovaa mielikuvitusta, jossa tunnekokemukset muuttuvat kuviksi. Unet ovat olemukseltaan hyvin lähellä luovan taiteilijan mielikuvatyöskentelyä. Tuo mielikuvatyö on hyvin vapaata, koska päivätajuista minuutta uhkaavat pelot poistuvat unen aikana. Siksi unessa tapahtuva mielikuvatyö on usein jopa aidompaa tunnekuvausta kuin luovan taiteilijan työ.

(Moilanen, Olavi 2002: *Unista elämänviisautta*, s. 85-86)

Marcel Proust ja unet

Marcel **Proustin** (1871-1922), suuren ranskalaisen modernistin, seitsenosaisessa suurromaanissa *Kadonnutta aikaa etsimässä* unilla on huomattava osa sekä temaattisesti että varsinkin esteettisesti, osana taiteellista projektia. Tämä näkyy jo monissa varhaisemmissakin teksteissä, jotka ovat tavallaan pääteoksen esiasteita ja (kirjailijan elinaikana julkaisematta jääneitä) luonnoksia.

Taustalla on Proustin aikakausi, *la belle époque*, kuten 1800-1900-luvun taitetta ranskalaisessa kulttuurielämässä kutsutaan; sen kirjallisuus ja taidemaailma. Symbolistit, kuten Stéphane **Mallarmé** (1842-1898), joka oli Proustin äidinkielenopettaja Lycée Condorcet'ssa Pariisissa, inspiroituiivat unikuvista. "Kuvataiteen symbolisteja" olivat puolestaan impressionistit, sellaiset nimet kuin Claude **Monet**, Édouard **Manet**, Edgar **Degas** jne.

Proust tunnetaan erityisesti ajan ja muistin kirjailijana, analysoijana ja tutkittelijana. Uni ja muisti ovat "sukua" toisilleen, ne ovat vuorovaikutuksessa. Proust on esimerkki taiteilijasta, joka unen ja muiston, muistin yhteispelistä tuottaa kirjoitusprosessin. Tällä on suora yhteys luovaan prosessiin, joka on ns. *primaariprosessi*, kuten unetkin. Se on osin tiedostamaton, kehollinen prosessi (vrt. luova "flow"-tila, inspiraatio): teksti syntyy kuin itsestään, ilman tietoista kontrollia. Tekstin tietoisien hiomisen ja korjailemisen aika on vasta jälkeenpäin.

Proust ei toki ole mikään "tajunnanvirtakirjailija" ja kielellä leikittelijä kuten vaikkapa toinen suuri modernisti James **Joyce**. Proust todellakin viimeistelee, älyllistää ja hioo tahattoman

muistin (*mémoire involontaire*, "tahdosta riippumaton muisti") toimintaprosessin lopullisessa kirjoituksessaan. Epäselvän ilmaisun vieroksunnastaan johtuen Proust ei myöskään ollut kovin innostunut symbolistisista runoilijoista – yhtä paljon kuin esimerkiksi impressionisteista maalaustaiteessa. Hänen esikuviaan olivat hieman varhaisemmat runoilijat, kuten Charles **Baudelaire** (1821-1867) ja varsinkin romantismin ajan runoilija Gérard de **Nerval** (1808-1855). Nerval oli tärkein vaikutin siinä kiinnostuksessa, jota Proust tunsu unia kohtaan psykologisena ilmiönä ja esteettisenä mallina.

Nervalilaiset teemat: hulluus, subjektiivisuus, uni, muisti, aistimus kiinnostivat myös Marcel Proustia. Hän lukee ihailien erityisesti Nervalin kertomusta *Sylvie*, joka on "unenomainen teksti" kävelyretkistä, maisemista, lapsuuden herkistä tuntemuksista. Nervalilta hän omaksuu mallin subjektiivisen kokemuksen sanoittamiseen ja minuuden, "itsemyden" lakien tutkisteluun.

Unet ja keho

Proustia kiinnostavat erilaiset tajunnantilat, niin uni kuin unen ja valveen rajamailla koettu, mistä seuraava lainaus varhaisesta esseestä nimeltä "Nukahtamisia":

Sammutin, nukahdin taas. Silloin tällöin syntyi nainen reiteni hankalasta asennosta, niin kuin Eeva syntyi Aatamin kupeesta, syntyi juuri maistamillani käväisseen nautinnon muodostumana, ja kuvittelin että hän sitä minulle tarjosi. Oman lämpönsä hänessä aistiva ruumiini halusi yhtyä häneen ja havahduin. Koko muu ihmislaji tuntui hyvin etäiseltä verrattuna tähän naiseen jonka juuri olin jättänyt, poskiani kuumottivat yhä hänen suudelmansa, ruumiini oli hänen vartensa painosta uuvuksissa. Vähä vähältä hänen muistonsa haipui; olin unohtanut tytön yhtä nopeasti kuin jos hän olisi ollut oikea rakastajatar. Toisina kertoina kuljin unissani noissa lapsuuden päivissä, koin vaivattomasti tuntemuksia jotka ovat ainaiseksi kadonneet kymmenenteen ikävuoteen ehdittäessä ja joita kaikessa merkityksettömyydessään niin halusimme kokea uudelleen, niin kuin se joka ei olisi enää näkevä kesää kaipaisi jopa huonekärpästen surinaa merkiksi ulkoa paistavasta auringosta, jopa hyttysten ininää tuoksuvan yön merkinä. Näin unta siitä että vanha kirkkoherramme aikoi tukistaa minua kiharoistani, mikä oli ollut lapsuuteni kauhu ja kova laki. Kronoksen sortuminen, Prometheuksen keksintö, Kristuksen syntymä eivät olleet voineet korottaa taivasta yhtä huimasti siihen saakka poljetun ihmiskunnan yllä kuin sitä korotti kiharoideni leikkaaminen jonka myötä tuo kauhea pelko hävisi ainiaaksi. Muita kärsimyksiä ja uhkia on totta puhuen ilmennyt, mutta maailman napa kammettiin silloin paikaltaan. Tuosta vanhan liiton maailmasta johon nukkuessani helposti palasin en herännyt ennen kuin hetkenä jolloin yrittäessäni turhaan livahtaa jo vuosia ja vuosia sitten kuolleen kirkkoherraparan käsistä tunsin niskavilloihini napakasti tartuttavan. Ja vaikka muistin hyvin että kirkkoherra oli kuollut ja hiukseni lyhyet, ennen uudelleen nukahtamista vaivauduin yhtä kaikki muuraamaan tyynystä, peitosta,

nenäliinastani ja seinästä suojaavan pesän turvakseni ennen kuin palasin tuohon omituiseen maailmaan jossa kirkkoherra oli kuin olikin elossa ja minulla kiharat päässäni.

Tuntemuksia jotka nekin palaavat enää vain unessa, jotka antavat luonteensa vuosille jotka menevät menojaan ja ottavat kantaakseen kaiken tuon ikäkauden runouden, niin epärunollisia kuin itse ovatkin, niin kuin pääsiäiskellot eivät missään soi eivätkä ensimmäiset orvokit kukoista niin täydesti kuin noissa vuoden viimeisissä pakkasissa jotka pilaavat lomamme ja pakottavat tekemään tulen takkaan lounasajaksi. Noista aika ajoin unessani tuolloin vierailleista tuntemuksista en tohtisi puhua elleivät ne olisi näyttäytyneet miltei runollisina, koko nykyisestä elämästäni irtautuneina, kalvaina kuin ne vesikasvit joita juuri ei kiinnitä pohjaan. La Rochefoucauld on sanonut että vain ensimmäiset rakkautemme ovat tahattomia.

(*Vastalause Sainte-Beuvelle*, suom. Martti Anhava, Otava 2003, s. 16-17.)

Ylläolevasta lainauksesta ilmenee mielenkiintoisia seikkoja, joiden suhteen Proustin voi sanoa olleen aikaansa edellä, tai vähintäänkin ajan hermolla. Freud oli vasta julkaissut pääteoksensa *Unien tulkinnan* (1899), joka aloitti uuden aikakauden (siksi Freud halusi painovuodeksikin merkittävän 1900!). Proust sitä ei ollut voinut lukea, sillä se käännettiin ranskaksi vasta 1. maailmansodan jälkeen, eikä Proust muutenkaan ainakaan omien sanojensa mukaan ollut lukenut Freudia. Freudin näkemykset ihmisen psyykestä ja minuudesta sopivat kuitenkin varsin hyvin Proustin ajatteluun.

Huomaamme ensinnäkin sen, että Proust, joka oli kiinnostunut ihmismielestä ja tarkasteli ja tutki koko ajan omia psyykkisiä prosessejaan, on oivaltanut kehon tilan, esim. asennon, suoran vaikutuksen uneen (unirakastettu syntyy "reiden hankalasta asennosta"). Uni on ruumiillinen, kehollinen toiminto fysiologisestikin. Keho ja valvemieli lepäävät, mutta piilotajunta toimii aktiivisesti, "uniminä" ajattelee.

Ruumiin muistissa säilyvät asiat saattavat muutenkin putkahtaa uniimme, joissa kronologia hypähtelee miten sattuu, kuten tässäkin viitataan: nuoren Marcelin lapsuuden kauhukokemus, kirkkoherran tukistus, on jäänyt elävänä mieleen ja toistuu vieläkin painajaismaisena, vaikka kiharat on aikaa sitten leikattu ja kirkkoherrakin kuollut ja kuopattu.

Painajaisunien alkuperä on usein ruumiillinen, kuten Olavi Moilanen muistuttaa:

Unien tärkeä perusrakenne ja myös monet oudot piirteet syntyvät siitä, että menneisyyden kokemukset ovat säilyneet juuri ruumiin muistissa. Unissa on olennaista tunnistaa ruumiin tunnot ja asennot eri tilanteissa. Unien

mielleyhtymät ja ilmaisu ovat hyvin ruumiillisia. /---/ Mielleyhtymät ovat ruumiin toimintojen eivätkä loogisen järjen yhteyksiä. Uni 'muistaa' paremmin menneisyyden ahdistavan kokemuksen lihasjännityksenä tai hengitysongelmana ja jännittämisen vatsatoimintana, ruoka- ja ulostejuuttuna kuin tietoisena muistona.

(Moilanen 2002, s. 92)

Unet ja aika

Proustin elämäntyönä oli ajan kokemuksen pohdinta (kuten pääteoksen nimikin, *Kadonnutta aikaa etsimässä*, ilmoittaa) ja aistimuksellisen muistin ilmiöiden muuntaminen taiteeksi. Hän tunsi kiinnostusta uniin juuri siksi, että ne ovat ikään kuin ajan ulkopuolella, ajattomuudessa. Samalla ne ovat merkityksellisiä muistin toiminnan kannalta, muistojen palauttajana ja esiinnostajana.

Uni katsoo yhtä aikaa eteen ja taaksepäin; se katsoo *muistoihin* mutta toisaalta myös *tulevaan*, toteuttaessaan meidän toiveitamme, kuten Freudkin sanoi. Unet ovat myös tulevaisuuden luomista – ne saattavat saada aikaan sen, että ainakin tiedostamattomasti alamme myös toimia niiden viitoittamaan suuntaan, esimerkiksi ihmissuhteissamme.

Ei ole vähäpätöistä, että kohtaamme "unirakastettuja" (kuten e.m. tekstinpätkässäkin tapahtuu). Unessa koettu hyvänolon tunne on yhtäaikaan ruumiin muistamaa mennyttä hyväiltävänä olon kokemuksen muistoa ja toivetta siitä, että se myös tulevaisuudessa olisi mahdollista. Ja vaikka Proust tässä nyt näyttää vähättelevän "unen tyttöä", jonka hän unohti "yhtä nopeasti kuin jos hän olisi ollut oikea rakastajatar", tämän voinee tulkita lähinnä tekstin kertojan läheisyyden peloksi. Yleensä unirakastetun syleily on kokemus, joka jättää hyvän tuntemuksen kehoomme seuraavaan päivään asti. Sen rakentavin (jungilainen) tulkinta on yksilön eheytyminen, ihmisen maskuliinisen ja feminiinisen olemuspuolen yhteensulautuminen.

Unissa Proustia kiinnosti myös niiden toimintaperiaate, jossa aktiivinen ja passiivinen vaihtavat paikkaa: passiivisena lepäävässä, "poissaolevassa" kehossa ja "sammuneessa" (päivä)tajunnassa työskentelee ja ajattelee aktiivinen piilotajunta.

Vielä yksi tärkeä yhtymäkohta, jossa Proust saa taiteeseensa mallin unimaailmasta, on minuuden moninaisuus. Tämäkin liittyy Proustin romaanitaiteessa muistin suureen teemaan: unissa palaamme "aiempiin minuuksiimme" (kuten tässäkin esimerkissä siihen lapseen jolla oli kiharat)

ja hetken, havahtuessamme hereille, ne ovat päällekkäin. Hetkeen emme tiedä, kuka olemme ja missä olemme...

Proustin romaanin II osassa nimeltä *Swannin rakkaus* Swann-niminen päähenkilö näkee itse itsensä unessa, hieman toisenhahmoisena. Proust saa tästä aiheen analogiaan: myös romaanikirjailija ikään kuin sijoittaa itseään useisiin luomiinsa henkilöihahmoin. Tässäkin Proust on oivaltanut jotain oleellista unimaailmasta: kaikki unen henkilöt heijastavat unennäkijää, hänen eri puoliaan. Unta ei ole turhaan sanottu teatteriesitykseksi, jossa unennäkijä on sekä katsoja, ohjaaja, että kaikki näyttelijät. Uni voi olla hurja draama, joka esittää mielemme näyttämöllä minuutemme kaikki osatekijät joskus hirvittävässä ristiriidassa keskenään (Tämä on usein myös painajaisunien alkuperä; onhan sanottu, että ne aiheutuvat syyllisyydentunteesta. Esimerkiksi jokin osa minua ei hyväksy mitä toinen tekee jne.)

Tunnetaso ja unien kuvasto

Kokemustemme varsinainen todellisuus ei ole minä-identiteetissä, joka koko ajan tosiasiallisesti muuttuu, iän ja kronologisen ajan myötä, vaan se on *tunteessa*. Olavi Moilasan mukaan tunnetaso on ihmisen aidoin läsnäolon taso. Ainakin se on kehollinen, siis ruumiillinen taso, ja siksi aidoin – ei tosin pidä elää vain ruumiinsa tuntemuksia seuraten, mutta on tärkeää tunnistaa tuo taso ja sen ilmiöt itsessään. Unennäössä aivan erityisesti tunnelma ratkaisee ja antaa useimmiten avaimet myös tulkintaan.

Äskeisen Proustin tekstin lopussa viitataan taas runouteen : "ottavat kantaakseen kaiken tuon ikäkauden runouden"... Unessa vierailevat tuntemukset näyttäytyvät "miltei runollisina, koko nykyisestä elämästäni irtautuneina, kalvaina kuin ne vesikasvit joita juuri ei kiinnitä pohjaan. La Rochefoucauld on sanonut että vain ensimmäiset rakkautemme ovat tahattomia."

Gérard de Nervalin tuotannossa, jota Proust ihaili niin paljon, että toivoi "itse kirjoittaneensa Sylvien", tärkeitä ovat erityisesti maisemat, jokien, kasvullisuuden, kukkien ym. kuvaukset. Ne eivät välttämättä ole "todellisia" (tai niiden ei tarvitse olla), vaan *unimaisemia*, joissa tunnelmakin on unenomainen. Tämä unien ja runouden *myyttinen taso* on keskeinen, kun unimaailmasta lähdetään luomaan taidetta (Proustkin viittaa kirjoituksessaan mm. Kronokseen ja Prometheukseen, tärkeisiin antiikin mytologian hahmoin).

Olkoon tästä esimerkkinä vesi- ja virtasymboliikka, joka sattuu esiintymään Proust-lainauksessakin, kuten myös tämän arvostamalla runoilija Nervalilla. Otan kuitenkin seuraavaksi esimerkin suomalaisesta runoudesta, Kaarlo **Sarkialta** (1902-1947), joka myös sai vaikutteita niin Baudelairelta kuin symbolisteiltakin.

Vesi on myyttisessä ajattelussa ja runoudessakin sekä elämän että kuoleman symboli. Elävä virta = elämän lähde, seisova vesi = kuolema; esim. lammikko, josta Näkki nousee vetääkseen ihmisen syvyykseen, myrkyllisten vesikasven kuristukseen jne. Vesi viittaa yleensä tunteiden maailmaan ja on olemuksellisesti feminiininen, se kantaa mutta myös upottaa, hukuttaen ihmisen (tunne)myrskyyn. Unissa tunne-elämämme heijastuu usein veden kuvina, muodossa tai toisessa, myös ne *pinnan*laiset tunteet, joita *patoamme* jne. (huomaamme kielen, sanojen ja sanontojen kuvaannollisuuden ja sivumerkitykset!)

Symbolistisessa runoudessa veden kahtalainen olemus näkyy elämän ja kuoleman viittauksina. Edellisen merkityskenttään liittyy raikkaus, puhtaus, kirkkaus ja valo, jälkimmäiseen sameus, pimeys, hukuttaminen... Kaarlo Sarkian "Unen kaivo" (1936) on hyvä runoesimerkki tästä kuolemaan viittavasta kuvastosta:

Elämäni kaiken yllä
päilyt, unen kaivo syvä,
pohjastas en ylös yllä.
Sielulleni tuutu hyvä
onkin kultahiekkas kyllä.
Päily raunioni yllä!
/- - - /

Vedet himertäen helluu,
valjut lasililjat kelluu,
luikeroivat rönsyt lumpeen
niin kuin kellertävät käärmeet,
rintaani ne siinä vainuu,
työntyy lihaan, suoniin painuu,
imee valtimoista verta,
mutta kukat, niin kuin salaa,
kukat suuret, keltapäärmeet
huulilleni hiljaa taipuu,
velhojuoman niille valaa,
vettä Lethen, unhon merta.
Silmäni mun painuu umpeen,
sammuu tuska, muisto, kaipuu.
Elämään en enää palaa.
/ - - - /

Valjumpana vesililjaa

nukun unelmissa hiljaa
juoden unten velhojuomaa,
juomaa oman rinnan suomaa.

(\"Unen kaivo\", Sarkia 1979, s. 313, 316-317)

Runossa heijastuu vahvana Sarkian kuolemankaipuu, ja varhain hän kuolikin – keuhkotautiin, kuten niin moni runoilija tuolloin.

Lopuksi vielä Sirkka Seljan (s. 1920) \"vesiruno\", ikään kuin edellisen vastapainoksi. Sirkka Selja on myös erinomainen runoilijaesimerkki unien hyödyntämisestä luovassa työssä. Hänellä on yksi kokonainen kokoelmakin, *Unitie*, jonka runot ovat syntyneet unien pohjalta – kuten moni muukin Seljan herkistä ja aistillisista proosarunoista.

Kotini mailla on
Elämän lähde.
Sen vesi tulee hopeisena vuoresta
helteessä kylmänä
jäissä jäätymättä
sen lepo on
jokahetkistä virtaa.
Ja sinä joka sanot:
eilenhän me kohtasimme,
kosketat huulillasi
uutta tuntematonta vettä,
et koskaan eilistä
et koskaan samaa.

(Selja 1988; kokoelmasta *Pisaroita iholla*, 1978)

Tässä taas korostuu lähteen raikas, kirkas ja elävä symboliikka – ja ihmisen muuttuva minuus. Näin kirjailijakierroksemme vie takaisin modernismin lähteille, proustilaisiin teemoihin.

Kirjallisuus:

MacKenzie, Robin 2000: *The Unconscious in Proust's A la Recherche du temps perdu*. Peter Lang, Oxford.

Moilanen, Olavi 2002: *Unista elämänviisautta*. Tenon Lepopaikka Oy, Kotka.

Proust, Marcel 2003: *Vastalause Sainte-Beuvelle*. Suom. Martti Anhava. Otava, Helsinki.

Sarkia, Kaarlo 1979: *Runot*. WSOY, Helsinki.

Selja, Sirkka 1988: *Aurinko on tallella. Valitut runot 1942-1985*. WSOY, Helsinki.